

Юлія ДОМБРУГОВА,
orcid.org/0009-0002-8485-1621

Кінорежисер ВК,
старший викладач кафедри кінорежисури та кінодраматургії
Київського національного університету театру кіно і телебачення імені Івана Карпенко-Карого
(Київ, Україна) julia2kino@gmail.com

ОСНОВИ ДОКУМЕНТАЛЬНОГО ФІЛЬМУ

Документальне кіно як вид мистецтва посідає важливе місце в суспільстві, але воно недостатньо вивчене в культурологічних знаннях. Документальне кіно – це розділ кіновиробництва, який актуалізує, фотографує (зберігає), редагує та формує реальність. Новаторство притаманне документалістиці від самого початку. Ще на початку ХХ століття документальний фільм став оплотом свободи для кінематографа, оскільки надавав великі можливості для режисерських експериментів, нового використання екрану як засобу комунікації з глядачем. Починаючи з братів Люм'єр, екран в першу чергу прагнув відтворити впізнаваний світ дійсності. Категорії «істина» і «достовірність» були основними положеннями в теоретичному осмисленні і критеріями реальної практики всіх екранних форм оволодіння світом». Такі поняття, як об'єктивна істина і фактична реальність, були радикально поставлені під сумнів, в той час як інші, такі як теорія відносності, множинність і суб'єктивність, стали єдиними принципами, за допомогою яких можна було наблизити реальність світу. Візуальний поворот у культурі, що виник у другій половині ХХ століття і був пов'язаний з прогресивним поширенням інформаційних технологій, впровадженням візуальної комунікації у сферу культури, сприяв інтенсивному розвитку сучасних жанрів медіа (кіно, анімації, телевізійних жанрів, реклами, комп'ютерних ігор тощо). Це відзначається в дослідженнях як культурологічної, так і медіаосвіти, і музикознавства. У статті розкрито основні підходи та методи дослідження документального кіно. Виявлено та показано специфіку ідеологічної та соціокультурної функції цього виду мистецтва, адже зі зростанням попиту на інформацію та знання через медіажанри в останнє десятиліття глядачі все більше цікавляться документальними фільмами з їхніми новими темами та формами. У статті розглядається поняття жанрової класифікації документальних фільмів, її стилістичні особливості та розвиток жанру в еволюційному та стилістичному аспектах.

Ключові слова: документальне кіно, методи вивчення, культурологія, історія, епоха, мистецтво, наука, інформація.

Yuliia DOMBRUGOVA,
orcid.org/0009-0002-8485-1621

Film director of the HC,
Senior Lecturer at the Department of Film Directing and Film Screenwriting
I. K. Karpenko-Karyi Kyiv National University of Theatre, Cinema and Television
(Kyiv, Ukraine) julia2rsno@gmail.com

BASIC METHODS OF DOCUMENTARY FILM

Documentary film as an art form occupies an important place in society, but it is not sufficiently studied in cultural studies. Documentary film is a section of film production that actualizes, photographs (preserves), edits and shapes reality. Innovation has been inherent in documentary filmmaking from the very beginning. At the beginning of the 20th century, documentary film became a stronghold of freedom for cinema, as it provided great opportunities for directorial experiments, new uses of the screen as a means of communication with the viewer. Starting with the Lumière brothers, the screen primarily sought to recreate the recognizable world of reality. The categories of "truth" and "authenticity" were the main provisions in the theoretical understanding and criteria for the real practice of all screen forms of mastering the world. Such concepts as objective truth and actual reality were radically questioned, while others, such as the theory of relativity, plurality and subjectivity, became the only principles by which it was possible to approximate the reality of the world. The visual turn in culture, which arose in the second half of the twentieth century and was associated with the progressive spread of information technologies, the introduction of visual communication into the sphere of culture, contributed to the intensive development of modern media genres (cinema, animation, television genres, advertising, computer games, etc.). This is noted in studies of both cultural studies and media education, and musicology. The article reveals the main approaches and methods of documentary film research. The specifics of the ideological and socio-cultural functions of this art form are revealed and shown, because with the growing demand for information and knowledge through media genres in the last decade, viewers are increasingly interested in documentaries with their new themes and forms. The article examines the concept of genre classification of documentary films, its stylistic features and the development of the genre in evolutionary and stylistic aspects.

Key words: documentary cinema, methods of study, cultural studies, history, epoch, art, science, information.

Постановка проблеми. Аналіз літературних джерел показав, що наразі в вітчизняному науковому дискурсі існує дефіцит досліджень кінематографічного жанру документального фільму та методів вивчення даного виду кіномистецтва, чим і обумовлена актуальність даної статті.

Вважаємо необхідним здійснити узагальнення та аналіз різних піджанрів цього жанрового пласту, задля виявлення особливостей творчості, та концептуальні нюанси жанру документальних фільмів, що впливають на розвиток кіноіндустрії, а також дослідження феномену жанру.

Завдання статті: охарактеризувати особливості піджанрів документального фільму та методи вивчення **документального фільму** в світі, запровадити диверсифікацію та порівняльну характеристику модальностей жанру, дослідити засади його бурхливого розвитку в екранному мистецтві США та Канади; визначити відмінність західних версій від європейських зразків.

Аналіз досліджень. Теоретичне узагальнення в даному питанні надали такі науковці і режисери, як Білл Ніколс та Влад Швець, а також наукові записки та бібліографічні доробки В. І. Коробко та Барі Левінсона. Їхні праці становлять **наукове підґрунтя** дослідження. Жанрова специфіка документального фільму також привернула увагу вітчизняних дослідників, серед таких: Божко Олена Сергіївна, Вовк Олена Валеріївна та Огнева Тетяна Костянтинівна. Бенсі Гаррет стверджував, що сам він вважає еволюцію своїх фільмів тісно пов'язаною з самобутністю розвитку технології та сам жанр це не тільки технічний прогрес, а ще й соціальний виплеск емоцій. В свою чергу його Європейський колега й дослідник документальних фільмів Алекс Гріфет як і режисер Кат Чіжек вважають що соціальне значення документальних фільмів це просвітлення та ефективний інструмент впливу на наші упередження та розвиток емпатії до людей.

Метою статті є дослідити основні методи та підходи вивчення документального фільму, описати його феномен та описати соціальне значення фільмів.

Виклад основного матеріалу. Невід'ємним елементом культури ХХ століття був документальний екран – інтелектуальний носій часу і продукт прогресу. Використовуючи різноманітні творчі та технологічні можливості, він втілює задум автора і, залучаючи глядача в контекст реалій, що відбуваються, впливає на аудиторію. Документальне кіно як вид мистецтва має специфічні особливості, що відрізняють його від художнього кіно. В естетично досконалому вигляді вона відображає

об'єктивну дійсність. Важливими особливостями документального екрану є збереження автентичності документів і правдивості зафіксованих фактів, які отримані з численних джерел, у тому числі з мережі Інтернет, що актуалізує їх достовірність і документальну точність. Документальні фільми, на відміну від документа, що підтверджує конкретний факт, показують реальні події, які фіксуються на плівку і підтверджуються свідченнями очевидців і вчених (Gaudenzi, 2013: 308).

У 90-х роках ХХ століття спостерігалось заострення протиріч між потребами глядачів і тим, що показував екран. Це пояснювалося соціальним тальністю, для якого характералася диференціація суспільства, поява нового бачення табу його кордонів. Візуалізуючи масову свідомість, кіно, телебачення та Інтернет сприяють змінам у способах сприйняття реальності. Все вищесказане актуалізує проблему дослідження ролі та місця документального кіно як історико-культурного образу сучасної доби в культурологічному знанні. Як уже зазначалося, документальне кіно – це вид кінематографії, матеріалом для якого є зйомка реальних подій. Його виділяють як самостійну галузь поряд з художніми фільмами та анімацією. При цьому обумовлюється, що науково-популярний жанр є прикладною формою кінематографа. Це залежить від ступеня артистизму документального кіно, який більше присутній у документально-поетичному кіно, і меншою мірою в інформаційних та кінохронічних фільмах (Gifreu, 2010: 128). Протягом історії документального кінематографа формувалися різні його види: кінохроніка, кінохроніка, фільми воєнних років, кінопортрети, історико-біографічні, музичні, публіцистичні, документально-поетичні тощо (Braidă, 2018: 157). Для вивчення цього явища виникла необхідність звернутися до конкретних підходів і методів культурології, тобто сформувати методу його дослідження. Слід зазначити, що в галузі культурологічних знань єдиною правильною теорією для вивчення документального кіно ще не сформувалася. На думку деяких дослідників, тут панує справжній «теоретичний анархізм». Проте така множинність понятійних і теоретичних засад її вивчення дає можливість вільно вибирати будь-яку з них, яка могла б здійснити її правильний опис і знайти обґрунтоване розуміння. Методологія дослідження документального кіно ґрунтується на реалізації завдань, методів, методів і прийомів дослідження, а також на ціннісних характеристиках, підпорядкуванні їх загальним евристичним і прагматичним цілям пізнавального процесу на конкретному етапі розвитку культурології. Таким

чином, для вивчення сучасного документального кіно необхідно спиратися на культурологічні дослідження з серйозним методологічним забезпеченням, що відображають постмодерністський дискурс, «мозаїку» культури та різноманіття методологічних підходів (Braid, 2018: 157).

У своєму дослідженні жанру документального фільму «Вступ до документалістики» Білл Ніколас стверджує, що жанр є наслідком історичного розвитку кінематографа і суб'єктивного ставлення самого автора до проблеми (Nash, 2012: 195–210). Виходячи з класифікації, запропонованої Біллом Ніколасом, ми виділимо наступний поділ документальних фільмів за жанрами.

Пояснювальна. Описовий документальний фільм містить усюдищу, всезнаючу та/або об'єктивну присутність, яка зазвичай виражається у вигляді наративу для організації та представлення контенту. Режисер зазвичай не з'являється в кадрі.

Поетичний документальний жанр. Навіть якщо в документальному жанрі документальних фільмів і є якийсь наратив, його також можна охарактеризувати як поезію. Режисери цього жанру адаптують матеріал для створення поетичного висловлювання.

Документальний фільм-есе. Показує есеїстичну розповідь режисера. Фільми часто мають поетичну якість, але покладаються на розповідь, підкріплену зображеннями, щоб передати повідомлення.

Документальний фільм-спостереження, намагається надати точний запис діяльності, майже без розповіді чи музики. Як приклад варто вказати вітчизняний документальний фільм про ліквідацію чорнобильської аварії «3828». Чергування в рондальній композиції фільму образу виритої ями (рефрен) і побутових подій, що відбуваються під час ліквідації аварії (епізоди), перетворюється в прийом, що дозволяє автору показати широку емоційну амплітуду від соціального гротеску до драми і комедії.

Спільне документальне кіно можна вважати протилежністю спостережному – режисер виступає активним учасником фільму, з'являючись у кадрі та взаємодіючи з об'єктом зйомки. Продуктивність. Ми використовуємо категорію «перформанс» для позначення запису драматичної вистави (наприклад, концерту чи вистави). Опитування, або кіноінтерв'ю – це запис розмови, дискусії чи інтерв'ю на одну або кілька тем. У цьому жанрі інформація доноситься до глядача безпосередньо через виступ інтерв'юера, а не за допомогою музики, драми або танцю. Постановка відтворює

подію з використанням акторів – в спробі дати глядачеві можливість побути «учасником» події або уявити себе в ролі історичного персонажа. Цей жанр потребує окремого дослідження та дискусії про те, чи справді це документальне кіно, адже в ньому використовуються художні прийоми, пов'язані з іншими жанрами кіно. Змішані – документальні фільми, в яких використовується комбінація режимів або жанрів. Деякі документальні фільми покликані показати нам різноманіття сучасного світу. Вони аналізують проблеми та пропонують шляхи їх вирішення. Інші документальні фільми пропонують нам більш повне розуміння аспектів світу. Вони спостерігають, описують або поетично закликають стати учасником сюжетів, приміряти на себе те, що відбувається, і прагнуть збагатити наше розуміння світу.

Обраний інструментарій дослідження дає змогу виявити, систематизувати, проаналізувати та узагальнити зібрані публікації за допомогою системного, функціонального та інших підходів до вивчення цього явища. При цьому враховуються існуючі напрацювання в цій області і кваліфікація подій і явищ, відображених в кінохроніці, за ступенем їх значущості і зв'язку з історичними змінами (Nash, 2014). Слід зазначити, що ці підходи виявилися затребуваними при створенні емпіричної бази для дослідження, побудови історії розвитку документального кіно. Методика вивчення обраного предмета дослідження передбачає звернення до принципів, які сформувалися в культурології. У нашому випадку це основні відправні точки, на яких формується його методологія. Таким чином, використовуючи порівняльно-історичний принцип, розкривається загальне і специфічне в розвитку і функціонуванні документального кіно на різних етапах розвитку російського суспільства. Історико-ситуаційний принцип дозволяє аналізувати особливості «історико-культурного середовища» функціонування документального кіно. Тут необхідно звернутися до документалістики як до основи документального кіно і відзначити її здатність до саморозвитку. При цьому враховуються як зони, де протікають процеси, як це було в минулому, так і ті, які будуть відбуватися в майбутньому. Завдяки такій двовимірності кінематографічного процесу можна використовувати історичну формулу «раннього характеру майбутнього» кінематографа (Laurel, 1993: 180). На основі вивчення різних типів джерел (Інтернет, праці вітчизняних і зарубіжних вчених, журналістика та ін.) Формуються актуальні принципи авторського бачення різних аспектів предмета дослідження і, отже, достовірності. Принцип альтернативності використовується при

вивченні праць окремих науковців, які висувають свої ідеї у розвитку документального кіно. Принцип об'єктивності інформації дозволяє уникнути «спотворень» в процесі осмислення документального матеріалу. Принцип детермінізму допомагає вивчати універсальні закономірні зв'язки різних функцій документального кіно.

Висновки. Таким чином, виходячи з принципів, що складають основу методологічних підходів до дослідження, було визначено емпіричні (спостереження, опис, порівняння) та теоретичні методи (формалізація, аналіз та синтез, узагальнення, аналогія, контент-аналіз тощо) дослідження документальних фільмів. Таким чином, використання системно-структурного методу розширило можливості визначення періодів і етапів досліджуваних процесів у розвитку документальних фільмів. Метод перспективних ліній актуальний для аналізу подій і фактів. Метод комплементарності розширює пошук джерел для створення об'єктивної історичної картини і часу, в якому відбувалися цікаві для нас події. Проблемно-хронологічний метод вивчення історичної дійсності дозволив

порівняти документальний літопис різних років, а також простежити наслідки його соціокультурного та ідеологічного впливу на свідомість людей. Зазначене дозволяє зробити висновок, що сформована методика дослідження документального кіно дала змогу зібрати дослідницький інструментарій, за допомогою якого розроблено та представлено теоретичні засади його вивчення в контексті культурологічного знання. Використовуючи системні, функціональні та інші підходи і методи вивчення цього явища, було створено емпіричну базу для дослідження, сконструйовано історію його розвитку. Різні способи представлення світу сприяють формуванню різних нових жанрів, які дозволяють глядачеві розширити своє розуміння світу. На жанрову класифікацію документальних фільмів безпосередньо впливає не лише історичний та еволюційний розвиток людства, а й особистість самого автора та сприйняття світу глядачем. У зв'язку з цим можна припустити, що жанр документального кіно перебуває на стадії становлення, має нечіткі критерії жанрової класифікації та потребує подальшого детального розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Коробко В. І. Телевізійна документалістика та її види. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Соціальні комунікації. 2017. Вип. 11. С. 30–35.
2. Gaudenzi S. The Living Documentary: from representing reality to co-creating reality in digital interactive documentary. A thesis submitted for the degree of Doctor of Philosophy. Goldsmiths (Centre for Cultural Studies), University of London. London, January 2013. 308 p.
3. Gifreu A. The interactive multimedia documentary. A proposed model of analysis. [Research Pre-PhD]. Department of Communication: Universitat Pompeu Fabra. 2010. 306 p.
4. Aston J., Gaudenzi S. Interactive documentary: setting the field. *Studies in Documentary Film*, 2012, Volume 6, Number 2. P. 125–139.
5. Nash K. Modes of Interactivity: Analyzing the Web-Doc. *Media, Culture and Society*, Vol.34, n2, 2012. P. 195–210.
6. Braida N. Web documentary. Documenting reality in the Post-media age. *Academico*. 2018. 157 p.
7. Nash K. What is interactivity for? 2014. The social dimension of web-documentary participation. *Academia.edu*. URL: https://www.academia.edu/6725191/What_is_interactivity_for_The_social_dimension_of_web-documentary_participation (дата звернення 15.11.2024).
8. Cock A. *Retóricas del cine de ficción postverité. Ampliación de las fronteras discursivas audiovisuales para un espíritu de época complejo*. [Tesi doctoral] Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona, 2009.
9. Laurel B. *Computers as Theatre*. Addison-Wesley, Reading, Massachusetts. 1993. 180 p.
10. NFB interactive – National Film Board of Canada. Веб-сайт. URL: <https://www.nfb.ca/interactive/> (дата звернення 18.11.2024).
11. IDFA Doc Lab. Веб-сайт. URL: <http://www.doclab.org/> (дата звернення 19.11.2024).
12. DocSHIFT Index. Веб-сайт. URL: <http://doctoronto.ca/> (дата звернення 21.11.2024).
13. Docubase. Веб-сайт. URL: <http://docubase.mit.edu/> (дата звернення 27.11.2024).
14. Tribeca. Веб-сайт. URL: <http://tribecafilm.com/> (дата звернення 15.11.2024).
15. Sundance. Веб-сайт. URL: <http://www.sundance.org/festival/> (дата звернення 26.11.2024).
16. i-Docs. Веб-сайт. URL: <http://i-docs.org/> (дата звернення 5.11.2024).
17. Le Blog Documentaire. Веб-сайт. URL: <http://cinemadocumentaire.wordpress.com/> (дата звернення 3.12.2024).
18. Webdocu. Веб-сайт. URL: <http://webdocu.fr/web-documentaire/> (дата звернення 2.12.2024).
19. Webdoku. Веб-сайт. URL: <http://webdoku.de/> (дата звернення 25.10.2024).
20. ISO FDIS 9241-210:2009. Ergonomics of human system interaction – Part 210: Human-centered design for interactive systems (formerly known as 13407). International Organization for Standardization (ISO). Switzerland.

REFERENCES

1. Korobko V. I. (2017) *Televiziina dokumentalistyka ta yii vydy*. [Television documentaries and their types] *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriya : Sotsialni komunikatsii*. Vyr. 11. S. 30–35. [in Ukrainian].
2. Gaudenzi S. (2013) *The Living Documentary: from representing reality to co-creating reality in digital interactive documentary*. A thesis submitted for the degree of Doctor of Philosophy. Goldsmiths (Centre for Cultural Studies), University of London. London, January. 308 p.
3. Gifreu A. (2010) *The interactive multimedia documentary. A proposed model of analysis*. [Research Pre-PhD]. Department of Communication: Universitat Pompeu Fabra. 306 p.
4. Aston J., Gaudenzi S. (2012) *Interactive documentary: setting the field*. *Studies in Documentary Film*, Volume 6, Number 2. P. 125–139.
5. Nash K. (2012) *Modes of Interactivity: Analyzing the Web-Doc*. *Media, Culture and Society*, Vol.34, n2. P. 195–210.
6. Braida N. (2018) *Web documentary. Documenting reality in the Post-media age*. *Academico*. 157 p.
7. Nash K. (2014) *What is interactivity for? The social dimension of web-documentary participation*. *Academia.edu*. URL: https://www.academia.edu/6725191/What_is_interactivity_for_The_social_dimension_of_web-documentary_participation (дата звернення 15.11.2024).
8. Cock A. (2009) *Retóricas del cine de ficción postvérité. Ampliación de las fronteras discursivas audiovisuales para un espíritu de época complejo*. [Tesi doctoral] Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona. [in Spanish].
9. Laurel B. (1993) *Computers as Theatre*. Addison-Wesley, Reading, Massachusetts. 180 p.
10. NFB interactive – National Film Board of Canada. URL: <https://www.nfb.ca/interactive/> (дата звернення 18.11.2024).
11. IDFA Doc Lab. Веб-сайт. URL: <http://www.doclab.org/> (дата звернення 19.11.2024).
12. DocSHIFT Index. Веб-сайт. URL: <http://doctononto.ca/> (дата звернення 21.11.2024).
13. Docubase. Веб-сайт. URL: <http://docubase.mit.edu/> (дата звернення 27.11.2024).
14. Tribeca. Веб-сайт. URL: <http://tribecafilm.com/> (дата звернення 15.11.2024).
15. Sundance. Веб-сайт. URL: <http://www.sundance.org/festival/> (дата звернення 26.11.2024).
16. i-Docs. Веб-сайт. URL: <http://i-docs.org/> (дата звернення 5.11.2024).
17. Le Blog Documentaire. Веб-сайт. URL: <http://cinemadocumentaire.wordpress.com/> (дата звернення 3.12.2024).
18. Webdocu. Веб-сайт. URL: <http://webdocu.fr/web-documentaire/> (дата звернення 2.12.2024).
19. Webdoku. Веб-сайт. URL: <http://webdoku.de/> (дата звернення 25.10.2024).
20. ISO FDIS 9241-210. (2009). *Ergonomics of human system interaction – Part 210: Human-centered design for interactive systems (formerly known as 13407)*. International Organization for Standardization (ISO). Switzerland.